

духовную атмосферу, разобщенность действующих лиц происходит не только по принципу село – город, но и в среде каждого топоса.

Ключевые слова: псевдоурбанизм, локусные точки, дефицит духовности, театрализованность городской жизни, сельское и городское сознание.

Syrotenko V. Habitat of Angels or Demons: Urban Discourse in the Works of M. Starytsky and B. Grinchenko

The article analyzes M. Starytsky's comedy "Killing Two Birds with One Stone" and B. Grinchenko's tale "In the Middle of the Dark Night", "One brother Fighting with the Other" from the point of view of urban attitudes. The author comes to the conclusion that M. Starytsky's work possesses all traits of urban texts, and this gives the author an opportunity of defining moral qualities of his characters. B. Grinchenko contributes a number of specific features to describe urban atmosphere: staying in the city the characters do not admit its spiritual atmosphere; the dissociation of characters takes place according to the 'countryside-city' principle, but within the limits of any locality.

Key words: pseudo-urbanism, locus points, spirituality deficiency, urban theatrical life ways, rural and urban consciousness.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Фоменко В. Г.

УДК 821.161.2 – 3.09'06 (043.3)

В. Г. Фоменко

**УКРАЇНСЬКА УРБАНІСТИЧНА ЛІТЕРАТУРА. ОСОБЛИВОСТІ
ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Осмислюючи феномен міста в контексті сучасної світової культури та літератури, розглядаючи його як результат історичного розвитку людства, маємо достатньо підстав вважати, що покликана ним до життя література бере дієву участь у процесах накопичення, зберігання, передачі буттєвої інформації та цивілізаційного досвіду наступним поколінням. Окрім того література володіє унікальною можливістю відтворювати колективні настрої та інтегрувати свідомість міського соціуму в світоглядні процеси суб'єкта. Процеси урбанізації впливають також на соціокультурний потенціал суспільства в цілому, тому не випадково вони стали предметом усебічного дослідження соціологів, істориків, філософів, економістів тощо. Особливе місце посідає література, присвячена місту як носієві і ретрансляторові

розвиткових інтенцій історії; її дослідження неможливе без урахування здобутків урбаністичної культури. *Наше завдання* полягає у з'ясуванні багатоаспектності зображення урбаністичного способу буття в українській літературі.

Актуальність урбаністичної літератури підкріплюється сучасними тенденціями у вітчизняному літературознавстві, коли для глибокого аналізу та осмислення феномена міста в літературі застосовуються методологічні засади семіотики, герменевтики, філософської та соціальної антропології, що дозволяє дослідити еволюцію теми міста не лише в окремих текстах, а й у літературному процесі.

Урбаністична література формується в умовах урбаністичної культури, яка є результатом світоглядного осмислення дійсності та діяльності з відтворення соціального буття, у якій можна виділити процес самореалізації людини, предметні структури та культурно-історичні універсалиї. Урбаністична культура – результат тривалих та глибоких настроїв, почуттів, синтез досвіду багатьох поколінь. Національна сутність урбаністичної прози полягає в тому, що серед багатьох змістових спрямувань, які українська літературна думка розвиває чи, навпаки, заперечує або дедалі свідоміше прагне започаткувати, художньому освоєнню міського середовища й міського типу життя таланило найменше [В.Ф].

Уся історія людської цивілізації так чи інакше, але генерувалася субкультурами спільнот, зосереджених довкола потреб не вперто незмінних традицій, а вольовитої дії, при тому дії, сповненої щораз нових соціальних ризиків, до яких, на жаль, належить і омріяний технологізований “рай”. Спроби заперечень його все більш зримих небезпек “ідиліями вишневих садків і заснулих хуторів”, безперечно, можливі, проте малоперспективні: “вічне місто”, яким дедалі виразніше стає європейська, принаймні, частина всепланетарного простору, може максимально оздоровитись тільки енергетикою власного духу, до вивчення якого українська література зверталася лише спорадично.

Модерна свідомість ні на мить не забуває, що саме серед цих кам'яниць є безліч музеїв, університетів, бібліотек, театрів і що міста тисячоліттями народжували і будуть народжувати тих, хто з колись любов до рідної землі і планети в цілому пов'язував із життєстилем великих і малих адміністративних та культурно-промислових центрів. Хоча, безперечно, багато чого в цьому життєстилі не приймав чи не приймає, однак робить це з тої ж таки любові. Саме тому й не всепрощеної, стоїчно мудрої, чому не в останню чергу сприяли потужна праця всецивілізаційного інтелекту, головним осідком якого ще з біблійних часів були й залишаються міста.

Зростання міського населення, зосередження в містах різноманітних видів виробництва та діяльності людини сприяють загостренню як соціальних протиріч, так і зумовлюють втрату

особистістю загальнолюдських ціннісних орієнтацій. Багатовекторність тенденцій глобальної урбанізації, які можна ідентифікувати і в Україні, спонукають письменників до відтворення різноманітних проблем, пов'язаних із бурхливим зростанням і розвитком міст, а також до осмислення і з'ясування сутності сучасного рівня урбанізації. Кінець ХХ та початок ХХІ століття позначаються суттєвим розвитком урбанізації, яка є одночасно й ознакою модернізації суспільства.

Кардинальні зміни українського суспільства внесли нові термінологічні та змістові дефініції процесів які дозволяють розглядати сучасні явища з інших позицій. Значною мірою це стосується “української урбаністичної культури ” домінування якої в нинішніх реаліях пов'язувати лише із зростанням мегаполісів, глобалізацією, технократією, безсумнівно, не можна, хоча економічні, побутові чинники серед її модераторів є.

У другій половині ХХ століття розвивається західноєвропейська урбаністична історіософія, у результаті чого виникає “нова міська історія, культура, література тощо” [1, с. 27], що дозволяє розуміти місто як втілення великих систем (цивілізаційних, держав, засобів виробництва). Аналізуючи глибинні причини актуалізації теми міста в історичному, культурологічному та філософському контекстах, поділяємо положення Д. Харві, С. Сассен, Л. Ямпольського, що “місто – середовище індивідуальної та соціальної свободи”, а процеси урбанізації спричинили цілу низку глобальних проблем, які впливали і впливають на поступування світового літературного розвитку. Сучасний літературний процес репрезентує поширення й утвердження урбаністичної домінанти як універсальної духовно-мистецької теми. Поява та розвиток мегаполісів, які характеризуються соціальною невизначеністю, непевністю, експериментальними пошуками, сумнівами, у літературі відтворюються як безкінечний потік художніх інновацій. Системний аналіз уможливорює розгляд урбаністичної домінанти в літературі як процесу, що складається з конкретних авторських текстів; це дозволяє пізнати його нестатичну специфіку. Так, за часів письменства Київської Русі Київ постає не лише як місто, він сприймається як сакральний центр міського культурного простору загалом. При визначенні парадигми української урбаністичної прози доцільно враховувати особливості історичного та соціального розвитку українського народу. Отже, місто – певна модель суспільства, втілення якої в мистецтві та літературі надзвичайно важливе.

Початок ХХ століття позначився тим, що україномовна і “україномисляча” громадськість стала коли не переважати, то все голосніше про себе заявляти в містечках і містах, робочу силу для яких постачали села. Індустріальні Харків, Донбас, Катеринослав, Київ, Львів теж стали покриватися терміном “українська хата”, що призвело до самоліквідації народної літератури, хоч орієнтація на народ і адресування усього написаного народові залишалися декларативно пріоритетними ще

довго. Зміна літературних поколінь, літературних (у тому числі й читацьких) уподобань та потреб є процесом такою ж мірою неминучим, як і художньо та духовно оздоровчим. Село й місто у ХХ ст. йшли назустріч одне одному не з волі І. Франка чи М. Коцюбинського, а тому, що свою колишню відособленість переросли. При тому не лише в економічному чи загальнокультурному напрямках розвитку, а в самій людині, яка почала дивитися на світ очима, в яких суто урбаністичний кут зору зрівнявся із селянським. Цей час позначився масштабністю літературної творчості, яка стала носієм змістів, для сприйняття і розуміння яких необхідно було мати відповідний рівень світоглядних знань і переконань. І це залежить від рівня освіченості, начитаності, а в цілому – культури реципієнта, національні духовні переваги якого перестають домінувати у сфері естетичного смаку: останній дедалі більше залежить не від місця народження, а від багатства й інтенсивності внутрішнього сприйняття особистості.

Аналіз художніх текстів загальноновизнаних майстрів вітчизняного художнього слова кінця ХІХ – поч. ХХ ст., дає підставу констатувати своєрідну мистецьку двополюсність їхнього доробку, причиною якої став суспільно-історичний розвиток України.

Урбаністичність як світосприймальний чинник [В.Ф.], за цих умов просто не мала на чому засновуватись, оскільки живильним для неї ґрунтом було не політизоване, а буттєво сформоване міське повсякдення.

Художня урбаністика, якою вона формувалася в Україні на початку ХХ ст., мала безперечно більшу ступінь незалежності від тиску на неї різних нападок, тому що сфера, в яку вона входила, не мала визначених орієнтирів. Ступаючи на соціально-психологічний ґрунт міста, український письменник переставав, умовно говорячи, бути виключно українцем, опинявся серед обставин і характерів, де невідомого було значно більше, аніж відомого. Місто справді не село, де чуже життя і біди не кидаються у вічі, проте вони й не хвилюють сторонніх людей в урбанізованому середовищі.

Необхідно зазначити, що ні урбанізація, ні технологізація не мають апріорних плюсів чи мінусів, а є всього лиш наслідком невідпорного вибуття homo sapiens з форм життя, де відсутня перманентна й, головне, самосвідома, змінність. Однією з гострих проблем урбанізації є занепад ціннісних орієнтацій суспільства, що приводить до негативного впливу на розвиток та формування особистості.

Розглядаючи тему міста в українській літературі, Соломія Павличко зауважує, що “місто не є просто темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя. Ця свідомість достатньо рафінована, вона вихована бібліотекою, а не природою, вона пізнала філософські сумніви, розчарування й біль самотності, алієнацію, внутрішню дисгармонію. В українській літературі з її закомплексованістю на народі, природній сільській людині, звернення

до міста відбувалося особливо повільно й невпевнено. Мовно й соціально місто завжди було ворожим українцю” [2, с. 210]. Ментальність українців позначається ворожим ставленням до міста: “Корінні українці ще на поч. ХХ ст. сприймали процес урбанізації як порушення гармонії існування селянина в природі” [3, с. 80].

Дихотомія село-місто звучить в романі С. Процюка “Інфекція”. Зневагу до села городян автор позначає терміном “селофобія”, що підсилюється відразу до рідного села героя роману, в характері якого місто розкрило ниці якості душі, адже йому “галицьке село нагадує дегенеративний бестіарій”. Після поїздки в село він ще більше полюбив Київ: “...Але це не гармонія рівних, не співзвуччя душі людини і душі міста [4, с. 88]”. З початком ХХІ сторіччя в місто попрямували нові Степани Радченки з аналогічною метою: “Я візьму і впокорю його, бо Київ – для сильних, тут не місце рефлексуючим страждальцям і догматичним праведникам. Гей, Києве, бережися, іду на Ви! [4, с. 162]”. Процес соціальної адаптації колишніх селян у місті та їх подальше життя в ньому розглядаються в контексті суспільних стосунків. Т. Тебешевська наголошує, що “письменник дає своє тлумачення поняттю “село”: село – “екзистенційна пастка”, “мала батьківщина”, “прокрустове ложе обмеженого топосу”, “безвилазна місцева карма”, “клаптикова вітчизна”. Таких наповнених глибоким (латентним) змістом визначень ви не знайдете в жодному традиційному тлумачному словнику! [5, с. 172]”. Місто має різні суперечливі характеристики, а герої творів розчиняються в міському просторі. У романі С. Процюка “Тотем” урбаністичний соціум постає суперечливим, сповненим проблем, які ведуть не лише до деградації особистості, а й суспільства в цілому. Автор подає власну дефініцію назви твору, визначаючи, що “людина закайданена тотемами. Вони хапають homo sapiens і homo (не) sapiens наодинці і на багатьох, нав’язуючи свої привабливі і авторитарні, жадливі і радісні сутності. Людська історія є лише безперервною зміною тотемів [6, с. 12]”. Людські переживання, відчай, передчуття нещастя – ці тотемні “царі-сортирувальники” впливають на дії і вчинки людини, які часто призводять до трагічних наслідків.

З другої половини ХХ століття починається *постіндустріальний період урбанізації*. Процеси урбанізації набувають інтенсивного, а потім глобального характеру, який визначається не лише промисловим розвитком, а й науково-технічною революцією. Ці процеси сприяли не лише позитивному розвитку людини та суспільства, а й спричинили значну кількість соціальних, економічних та моральних проблем. М. Бютор у праці “Роман як дослідження” (розділ “Місто як текст”) наголошує, що “місто як літературний жанр може уподібнитися роману. По-справжньому видатний той письменник, який уміє заставити почути голос своїх персонажів, який наділяє їх особливим стилем [7, с. 160]”. Урбанізація на сучасному етапі розвитку суспільства постає могутньою перетворюючою силою, виступає важливим фактором не лише

суспільних, політичних, економічних змін, а й суттєво впливає на руппе формування особистості та її світогляду. А. Дністровий звертається у романі “Місто уповільненої дії” до негативних процесів урбанізації: наркоманії, самотності, хиткого становища неповних сімей, відчуженість суспільства від проблем кожної окремої людини тощо. Для героїв роману життя в місті – звичка, повсякденність яка просякнута бездумним, позбавленим будь якої мети життям. Для автора місто – простір, який він описує та осмислює сповнене проблем, болю, злочинів тощо.

Урбанізований простір другої половини ХХ століття – це не лише місто з його інфраструктурою та інформаційно-комунікативною мережею, за всім цим стоїть головна дійова особа – людина. Українські прозаїки аналізують та відтворюють спосіб життя, який став звичною моделлю для великої частини української нації. Місто постійно змінюється разом із умовами життя, його проблемами, воно прискорює процеси суспільного розвитку та багатьох видів діяльності людини, воно є джерелом багатовікової інформації. Місто в прозі – це завжди топос, де розгортаються події, де дуже часто людина повинна, але не завжди спроможна зробити вибір.

Таким чином, феномен української літератури ХХ століття яка осмислює в контексті історичних та соціальних реалій роль та значення урбанізації, набуває самодостатності. Відповідно до певного пізнавального або культурного контексту актуалізується її соціальна сутність та значущість. Місто як соціокультурний простір залежить від процесів урбанізації, коли поступово соціодинамічні тенденції починають превалювати та підпорядковувати собі культурні, духовні та моральні.

Отже, урбаністична культура – особливий спосіб життя великих соціальних груп, в основі якого лежать засоби виробництва та пов’язані із ним види діяльності, упорядкування стосунків в урбанізованому соціумі, особливості менталітету, рівень знань, мораль, мистецтво, релігія, право тощо. Тому цілком закономірно, що урбаністична література – переміщення світоглядних позицій письменників у місто, урбанізований соціум, які виступають у творах генератором історичного та цивілізаційного розвитку людини та суспільства.

Означення “урбаністична” не вносить стосовно української культури якихось протилежних традиційній культурі ознак ні в селі, ні в місті, хоч міське середовище відчутно вплинуло й продовжує впливати на процеси модернізації тих сторін людського життя.

Список використаної літератури

- 1. Репина Л.** История и социология: Основные тенденции в современной англо-американской урбанистике / Л. П. Репина // История и историки: историографический ежегодник. – М., 1989. – С. 88 – 111.
- 2. Павличко С.** Теорія літератури / Павличко Соломія; передм. Марії Зубрицької. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 679 с.

- 3. Малишевський І.** Людина, яка не боїться починати / Ігор Малишевський // Вітчизна – 2004. – № 9 –10. – С. 159 –161.
4. Процюк С. Інфекція / Степан Процюк – Львів : ЛА “Піраміда”, 2002. – 196 с.
5. Тебешевська Т. Глумачний словник нашого буття / Тетяна Тебешевська // Березіль. – 2005. – № 11. – С. 170 – 173.
6. Процюк С. Тотем / Степан Процюк. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2005. – 190 с.
7. Бютор М. Город как текст / Мишель Бютор // Роман как исследование. – М.: Наука, 2000. – С. 157 – 164.

Фоменко В. Г. Українська урбаністична література. Особливості та тенденції розвитку

Автор досліджує особливості та тенденції розвитку української урбаністичної прози. Урбаністична література є невід’ємною частиною урбаністичної культури. Перед письменниками стоять завдання розширити межі втілення основних тенденцій урбанізації та взаємодії мегаполіса та особистості у творах.

Ключові слова: урбанізація, місто, текст, мегаполіс, цінність.

Фоменко В. Г. Украинская урбанистическая литература. Особенности и тенденции развития

Автор исследует особенности и тенденции развития украинской урбанистической прозы. Урбанистическая литература является неотъемлемой частью урбанистической культуры. Перед писателями стоят задания расширить границы воплощения основных тенденций урбанизации и взаимодействия мегаполиса и личности в произведениях.

Ключевые слова: урбанизация, город текст, мегаполис, ценность.

Fomenko V. G. The Ukrainian Urban Literature. Characteristics and Trends

The author searches the specialties development of the ukrainian urban prose. The urban literature is a part of the urban culture. The task of the writer is to increase borders the realization of main tendencies of urban and interaction of the megalopolis and personality in works.

Key words: urbanization, city the text, megalopolis, value.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.2012 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Шестопалова Т. П.